

გელა ცაავა¹

ქართულ-ამერიკული უნივერსიტეტი

DOI: <https://doi.org/10.52340/sou.2023.19.59>

ოკუპირებული გალის რაიონში მცხოვრები ბავშვები ეროვნული ენის უფლების გარეშე

აბსტრაქტი: აღნიშნულ სტატიაში განხილულია ოკუპირებული გალის რაიონში ქართველი მოსწავლეების მიმართ მშობლიურ ენაზე ხარისხიანი სასკოლო განათლების მიღებისა და მისი ხელმისაწვდომობის უფლების შეზღუდვა. აქვე აქცენტები გაკეთებულია ე. წ. აფხაზური ადმინისტრაციის განათლების პოლიტიკის, ქართული ენის განდევნისა და მისი რუსულით სრულად ჩანაცვლების მცდელობაზე. საუბარი შეეხება, ოკუპირებული გალის რაიონის სკოლებში ქართული სახელმძღვანელოების გამოყენებას, სასწავლო პროცესის რუსულ ენაზე მიმდინარეობას, რითაც მშობლიურ ენაზე განათლების მიღების უფლების შელახვასთან ერთად, სწავლების რუსულ ენაზე იძულებით გადაყვანა უარყოფითად აისახება რუსეთის ფედერაციის მიერ ოკუპირებულ რაიონში ხარისხიანი განათლების ხელმისაწვდომობის საკითხზე.

საკვანძო სიტყვები. გალის რაიონი, ოკუპაცია, ბავშვები, ეროვნული ენა, უფლებები, განათლება, ხელმისაწვდომობა.

Gela Tsaava²

Georgian-American University

Children Living in the Occupied Gali District Without the Right to a National Language

Abstract. The region separated from Georgia Abkhazia occupied by the Russian Federation has been trying to establish its place on the map of independent states on the world map for almost 30 years.

However, when it comes to protecting international law, human rights and other signs of statehood. Official Sokhumi shows its political immaturity and this, among other issues, is reflected in the discriminatory attitude towards ethnic Georgians.

One of the last measures taken against Georgians living in occupied Abkhazia was a ban on secondary education in their mother tongue in schools in the Gali district.

¹ გელა ცაავა. აკადემიური დოქტორი, ქართულ-ამერიკული უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი საქართველოს ეროვნული უნივერსიტეტი.

² Gela Tsaava. Academic Doctor, Georgian-American University, National University of Georgia. Associate Professor.

At the same time, the occupied Abkhazia has repeatedly expressed dissatisfaction with the fact that in schools where Georgian textbooks are taught, Abkhazia is referred to as a Russian-occupied territory.

keywords. Gali district, occupation, children, national language, rights, education, access.

ძირითადი კვლევა. საქართველოდან გამოყოფილი რეგიონი, რუსეთის ფედერაციის მიერ ოკუპირებული აფხაზეთი თითქმის 30 წელია ცდილობს თავისი ადგილი დაიმკვიდროს მსოფლიოს დამოუკიდებელი სახელმწიფოების რუკაზე (Шанава, 2021). თუმცა, როდესაც საქმე ეხება საერთაშორისო სამართლის დაცვას, ადამიანის უფლებებსა და სახელმწიფოებრიობის სხვა ნიშნების გამოვლენას ოფიციალური სოხუმში ავლენს თავის პოლიტიკურ მოუმწიფებლობას და ეს, სხვა საკითხებთან ერთად, გამოიხატება ეთნიკური ქართველების მიმართ დისკრიმინაციულ დამოკიდებულებაში.

ახალი სასწავლო წლიდან ოკუპირებული გალის რაიონის სკოლის მოსწავლეები, სადაც ეთნიკურად ქართველები ცხოვრობენ, აღარ სწავლობენ ქართულ ენაზე – ბოლო, მე-11 კლასები, რომლებსაც აქამდე ჰქონდათ ასეთი შესაძლებლობა, გადაერთნენ რუსულ ენაზე.

„სოხუმის მთავრობამ“ გადაწყვეტილება მიიღო, აეკრძალა ქართულ ენაზე სწავლება ოკუპირებული აფხაზეთის გალის რაიონის სკოლებში, სადაც ქართველთა 95% არის დასახლებული (Новости-Грузия, 2021/14/09). ამან თბილისში მწვავე რეაქცია გამოიწვია, სადაც ოკუპირებული აფხაზეთის დე ფაქტო ხელისუფლება „ქართული ენის აკრძალვასა“ და ეთნიკურ დისკრიმინაციაში დაადანაშაულა.

საქართველოს ხელისუფლებამ ხაზგასმით აღნიშნა, რომ რუსეთის ფედერაცია რეგიონში ახორციელებს „ეთნიკური დისკრიმინაციისა და რუსიფიკაციის გრძელვადიან პოლიტიკას“, რომელიც შექმნილია იქ ქართული ფესვების განადგურების მიზნით, რათა სრულად შეეთვისოს „რუსულ სამყაროს“ (Шевченко, 2021).

დღეს, ოკუპირებული გალის რაიონის 18-ვე სკოლა რუსულად ითვლება. ქართული ენისა და ლიტერატურის შესწავლას 26 საათი ეთმობა. ასევე, პროგრამის სავალდებულო საგანი, როგორც ოკუპირებული რეგიონის ყველა სკოლაში, არის აფხაზური ენა, როგორც „სახელმწიფო ენა“, მას ეძლევა 28 საათი. დანარჩენი დისციპლინები ისწავლება რუსულ ენაზე (Котова, Парцвания, 2021).

ოკუპირებული გალის სკოლის მოსწავლეებსაც უჭირთ აფხაზური ენის შესწავლა. ძლიერი აქცენტით, ძირითადად, რბილად და ამარტივებენ აფხაზური ანბანის რთულ სიბილატურ ბგერებს, მეორეკლასელები კითხულობენ უმარტივეს ტექსტს. გრამატიკა მათთვისაც რთულია. მიმდინარე წელს სკოლა ოკუპირებული გალის რაიონში 233-მა მოსწავლემ დაამთავრა, მათგან 17-მა „აფხაზეთის სახელმწიფო უნივერსიტეტში“ ჩაირიცხა.

შერიგებისა და სამოქალაქო თანასწორობის საკითხებში საქართველოს სახელმწიფო მინისტრმა თეა ახვლედიანმა, 2021 წლის 14 სექტემბერს კომენტარი გააკეთა

„აფხაზეთის ხელისუფლების“ ე. წ. გადაწყვეტილებაზე სკოლების სრულად რუსულ ენაზე გადაცემის შესახებ.

შერიგებისა და თანასწორობის საკითხებში სახელმწიფო მინისტრის, თეა ახვლედიანის აზრით, „მსგავსი უკანონო ქმედებები არის რუსეთის საოკუპაციო რეჟიმის მიერ მრავალი წლის განმავლობაში განხორციელებული ეთნიკური დისკრიმინაციისა და რუსიფიკაციის პოლიტიკის გაგრძელება და მიზნად ისახავს ოკუპირებულ ტერიტორიებზე ქართული კვალის განადგურებას და მოსახლეობის სრულ ასიმილაციას“ (რადიო თავისუფლება, 09/11/2021; ფორმულა, 09/14/ 2021).

ახვლედიანის თქმით, ქართული მხარე ძალისხმევას არ დაიშურებს და გამოიყენებს მის ხელთ არსებულ ყველა ბერკეტს ოკუპირებულ რეგიონებში მცხოვრები მოსახლეობის მშობლიურ ენაზე განათლების უზრუნველსაყოფად და სხვა ფუნდამენტური უფლებების დასაცავად (რადიო თავისუფლება, 09/16/2021; ფორმულა, 2021/14/09:).

ეროვნულ ენაზე სწავლის ხელშეწყობის მიზნით, 2019 წელს საქართველოს მთავრობამ მიიღო გადაწყვეტილება, რომლის მიხედვითაც ოკუპირებულ ტერიტორიებზე მცხოვრები აპლიკანტები ეროვნული გამოცდის ჩაბარების გარეშე მიიღებენ მათ მიერ არჩეულ საქართველოს ნებისმიერ უმაღლეს სასწავლებლებში.

2018 წელს შერიგების საკითხებში საქართველოს მაშინდელმა სახელმწიფო მინისტრმა ქეთევან ციხელაშვილმა განაცხადა, რომ ოკუპირებული გალის რაიონში 1990-იან წლებამდე 58 სკოლა იყო, მათ შორის 52 ქართული, ორი რუსული, სამი ქართულ-რუსული და ერთი ქართულ-აფხაზური. 1992-1993 წლების ომის შემდეგ ოკუპირებულ გალში დარჩენილი 31 ქართული სკოლა თანდათან რუსულენოვან განათლებაზე გადავიდა (Civil.ge, 25/11/2019).

2016 წლამდე, „აფხაზეთის სტატისტიკით“, ოკუპირებული გალის რაიონში, სადაც ძირითადად ეთნიკურად ქართველები (98%) ცხოვრობენ, 11 ქართული სკოლა იყო, თუმცა იმავე წლის სექტემბრიდან ამ 11 სკოლაში განათლება რუსულზე გადავიდა (Чарквиани 2018). ოკუპირებულ აფხაზეთში რუსული და დე ფაქტო მთავრობის კულტურულ-საგანმანათლებლო პოლიტიკა სულ უფრო მეტად იღებს ამ რეგიონის რუსულ სივრცეში ღრმა ინტეგრირების სახეს. რუსეთის „რბილი ძალა“ და მასთან თანხვედრაში მყოფი დე ფაქტო მთავრობის საგანმანათლებლო პოლიტიკა თანმიმდევრულად აქტიურდება ოკუპირებული გალის რაიონში და მიმართულია აქაური ქართველების დანარჩენი საქართველოსგან კიდევ მეტად დისტანცირებაზე (კახიშვილი 2021).

ოკუპირებულ აფხაზეთში მცხოვრები ქართველების მიმართ ერთ-ერთი ბოლო ღონისძიება გალის რაიონის სკოლებში მშობლიურ ენაზე საშუალო განათლების აკრძალვა იყო. მიუხედავად იმისა, რომ ეს უფლება ასევე გაწერილია არალიარებული დე ფაქტო რესპუბლიკის მთავარ კანონში („მუხლი” 6). „სოხუმის ხელისუფლებამ”

შერჩევით შეზღუდა იგი ეთნიკური ქართველებისთვის ბოლო რამდენიმე წლის განმავლობაში.

2021 წლის 12 სექტემბერს, ე. წ. საგანგებო შეხვედრის ფარგლებში, სიახლის შესახებ ოკუპირებული გალის რაიონის „სკოლების დირექტორებს“ გააცნეს. თუმცა, ასეთი გადაწყვეტილება სერიოზული დაბრკოლება გახდება ადგილობრივი სკოლის მოსწავლეებისთვის ხარისხიანი განათლების მიღების გზაზე, რომელთა უმეტესობა რუსულად არ საუბრობს.

შერიგებისა და სამოქალაქო თანასწორობის საკითხებში საქართველოს სახელმწიფო მინისტრის აპარატის განცხადებაში ნათქვამია: „სამწუხაროდ, საქართველოს ხელისუფლებისა და საერთაშორისო საზოგადოების მოწოდების მიუხედავად, ოკუპირებულ რეგიონებში, განსაკუთრებით გალისა და ახალგორის რაიონებში მცხოვრები მოსახლეობის ფუნდამენტური უფლებები, მათ შორის მშობ-ლიურ ენაზე განათლების მიღების უფლება, კვლავაც უხეშად რჩება. დაირღვა, რაც ეწინააღმდეგება საერთაშორისო სამართლის ძირითად ნორმებსა და პრინციპებს“.

საკითხი 12-13 ოქტომბერს დაგეგმილი ჟენევის საერთაშორისო მოლაპარაკებების 54-ე რაუნდის დღის წესრიგში შევიდა. საქართველოს განათლებისა და მეცნიერების სამინისტრომ გამოაცხადა მზადყოფნა გამოიყენოს ყველა არსებული ბერკეტი ოკუპირებულ ტერიტორიებზე მცხოვრები მოსახლეობის უფლებების დასაცავად, მათ შორის ბავშვების საუკეთესო ინტერესებიდან გამომდინარე³.

ამასთან, ოკუპირებულმა აფხაზეთმა არაერთხელ გამოთქვა უკმაყოფილება იმის გამო, რომ სკოლებში, სადაც სწავლება ქართული სახელმძღვანელოებით მიმდინარეობს, ოკუპირებული რეგიონი რუსეთის მიერ ოკუპირებულ ტერიტორიად მოიხსენიება. დღეს, ოკუპირებულ აფხაზეთში, საკმაოდ ბევრია სომხურენოვანი სკოლა. მათ აქვთ უფლება, სომხეთის რესპუბლიკიდან შეიტანონ სახელმძღვანელოები და აკადემიური სომხური ენით განახორციელონ სწავლა-სწავლება.

ეთნიკურ ქართველებს კი, რომლებიც მშობლიურ რაიონში მოსახლეობის დიდ უმრავლესობას შეადგენენ, საკუთარ ტერიტორიაზე ჩამორთმეული აქვთ არა მარტო მშობლიურ ენაზე განათლების მიღების, არამედ გადაადგილების, ცხოვრების, ადგილობრივ „არჩევნებში“ მონაწილეობის, ხმის მიცემისა და სხვა უფლებები⁴.

³ აღსანიშნავია, რომ გასული საუკუნის 90-იან წლებამდე ოკუპირებული გალის რაიონში ფუნქციონირებდა 58 სკოლა, მათ შორის 52 ქართული, 2 რუსული, 3 ქართულ-რუსული და 1 ქართულ-აფხაზური. 1992-1993 წლების ომის შემდეგ ფუნქციონირებდა 31 ქართული სკოლა. შემდგომში ოკუპირებული აფხაზეთის საგანმანათლებლო დაწესებულებებში დაიწყო ქართული ენის ეტაპობრივი განდევნა. 2014 წლიდან 2021 სასწავლო წლის დასაწყისამდე ოკუპირებულ რაიონში მხოლოდ 10 ქართული სკოლაა დარჩენილი.

⁴ მათ ეუბნებიან, რომ არ არიან ადგილობრივი მკვიდრები და აიძულებენ, აიღონ დროებითი ე. წ. ბინადრობის უფლება („Вид на Жительство“), რაც საცხოვრებელ კარ-მიდამოზე და ყოველგვარ საკუთრებაზე აკარგვინებს უფლებას.

დე ფაქტო ხელისუფლება არ არის კმაყოფილი იმით, რომ ზოგიერთი საგნის, როგორცაა ისტორია და გეოგრაფია, ოფიციალური თბილისის ინტერპრეტაციით არის ასახული. ოკუპირებული გალის სკოლებში აქტიურად დაიწყო რუსეთის განათლების სამინისტროს მიერ დამტკიცებული სასწავლო საშუალებების დანერგვა. 2014 წლიდან რეგიონის ქართულ სკოლებში რუსული ენის სწავლება სავალდებულოა.

განსხვავებული ვითარება შეიქმნა ოკუპირებული გალის რაიონის ე. წ. ქვედა ზონის სკოლებში. იქ 10 ქართული სკოლა ფუნქციონირებდა. თუმცა, 2015 წელს, დაწყებითი სკოლიდან თანდათანობით დაიწყეს სწავლების რუსულ ენაზე გადასვლა. დე ფაქტო ხელისუფლების გეგმების მიხედვით, ყოველი მომდევნო კლასი ყოველწლიურად უნდა გადასულიყო რუსულენოვან პროგრამაზე. ამ სასწავლო წლის დაწყებამდე ქართული მხოლოდ მე-9, მე-10 და მე-11 კლასებში ისწავლებოდა.

ოკუპირებული გალის რაიონში არსებულ მრავალ პრობლემას თან ერთვის გადაადგილების სირთულე, რადგან იქ მყოფ ეთნიკურად ქართველ მოსახლეობას არ აქვს „ადგილობრივი ხელისუფლების“ მიერ გაცემული ე. წ. პასპორტები. აღსანიშნავია, რომ გადასადგილებლად მათ აძლევენ „ფორმა 9-ს“, რომელსაც ვადა გაუვიდა. მათ როგორც „მოქალაქეებს“, არა აქვთ ადგილობრივ ან ე. წ. საპრეზიდენტო არჩევნებში მონაწილეობის და სხვა ბევრი რამის უფლება.

ფაქტობრივად, ადგილობრივ ქართულ მოსახლეობას, რომელიც აქ უდიდეს უმრავლესობას შეადგენს. სამწუხაროდ, ყველანაირი უფლება აქვს ჩამორთმეული. ბოლო წლებში ოკუპირებული გალის რაიონის თითქმის ყველა სოფელს აფხაზურით შეუცვალეს საუკუნეების განმავლობაში არსებული ქართული ტოპონიმიკა, რაც ქართული სინამდვილისთვის, ისტორიული სამურზაყანოსთვის - ოკუპირებული გალის რაიონისთვის სრულიად მიუღებელი და უსამართლოა.

ოკუპირებულ რეგიონში მიაჩნიათ, რომ „გალის რაიონის სკოლების მიყვანა ერთიან აფხაზურ საგანმანათლებლო სტანდარტამდე შესაძლებელს ხდის ამ რეგიონის მაცხოვრებლების უფრო მჭიდრო ინტეგრაციას საერთო აფხაზურ სივრცეში“. თუმცა, თავად ადგილობრივი მოსახლეობა მხოლოდ განათლებისთვის ახალი დაბრკოლებების შექმნაზე საუბრობს⁵.

ოფიციალურ თბილისს მიაჩნია, რომ ოკუპირებული გალის რაიონში ადგილობრივი ქართული მოსახლეობის სრული რუსიფიკაციის პროცესი მიმდინარეობს. ამან შესაძლოა რეგიონში ქართული ენის მოსპობა გამოიწვიოს⁶.

⁵ ოკუპირებული რეგიონის მოსახლეობის აბსოლუტური უმრავლესობა ეთნიკურად ქართველები არიან, ისინი ერთ-ერთ ქართველურ - მეგრულ ენაზე საუბრობენ, მათი ეროვნული ენა ქართულია, ხოლო ახალგაზრდა თაობის უმეტესობა პრაქტიკულად არ ფლობს რუსულ და აფხაზურ ენებს.

⁶ მაგალითად, ოკუპირებული გალის სკოლის გარკვეული რაოდენობის მოსწავლეები დაწყებით კლასებში უკვე ამჯობინებს რუსულად კომუნიკაციას.

ჯერ კიდევ 2015 წელს ქართულმა არასამთავრობო ორგანიზაციებმა ოკუპირებული გალის სკოლის მოსწავლეების „ძალადობრივი რუსიფიკაციის“ შესახებ „განგაში ატეხეს“. 2019 წელს საქართველოს მთავრობამ დაიწყო ახალი ინიციატივა სახელწოდებით „ნაბიჯი უკეთესი მომავლისკენ“. მისი ერთ-ერთი მიზანია გააუმჯობესოს ოკუპირებული აფხაზეთის (ამასთანავე, ოკუპირებული ცხინვალის რეგიონის) მაცხოვრებლების განათლებაზე ხელმისაწვდომობა როგორც საქართველოში, ისე მის ფარგლებს გარეთ.

2020 წლის ივლისში, საქართველოს მთავრობამ კიდევ უფრო გაამარტივა უნივერსიტეტებში ჩარიცხვის პროცესი, რამაც შესაძლებელი გახადა სწავლა ერთიანი ეროვნული გამოცდების ჩაბარების გარეშე. ოკუპირებული რეგიონების სტუდენტები ასევე იღებდნენ ფინანსურ დახმარებას წელიწადში 2250 ლარის ოდენობით (დაახლოებით 720 აშშ დოლარი მიმდინარე კურსით). ეს მიდგომა მოქმედებს მიმდინარე ეტაპზე⁷.

გარდა ამისა, 2008 წლიდან ზუგდიდის მუნიციპალიტეტში ფუნქციონირებს სასწავლო ცენტრი. მისი მიზანი ოკუპირებული გალიდან აპლიკანტების მომზადებაა. თუმცა, პანდემიის დროს დიდი რაოდენობით კურსდამთავრებული ოკუპირებული გალიდან უბრალოდ ვერ მოხვდა ზემოხსენებულ კურსებზე.

ოკუპირებულ აფხაზეთში, უმაღლესი განათლების ხელმისაწვდომობის მხრივ, ვითარება შემდეგია: ოკუპირებული გალის რაიონის სკოლების კურსდამთავრებულთა ნაწილი უმაღლეს სასწავლებელში ან არ აგრძელებს სწავლას, ან ოკუპირებული სოხუმის „აფხაზეთის სახელმწიფო უნივერსიტეტში“ აბარებს, დანარჩენი კი, საქართველოს უმაღლეს სასწავლებლებს ირჩევს.

რუსული სპეცსამსახურები ყველაფერს აკეთებენ იმისათვის, რომ ოკუპირებულ აფხაზეთში ყველაფერი ქართული აღმოიფხვრას და ამას აკეთებენ, მათ შორის, ქართულ ენაზე განათლების მიღების აკრძალვით (Jakhiaia , 2021/16/09).

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ მათგან ერთეულები ირიცხებიან რუსეთის ფედერაციის უმაღლეს სასწავლებლებშიც. სამწუხაროდ, ზუსტი ინფორმაციის მოპოვება, რამდენი კურსდამთავრებული აბარებს და აგრძელებს სწავლას, „აფხაზეთის სახელმწიფო უნივერსიტეტში“, ბოლო რამდენიმე წლის განმავლობაში, შეუძლებელია. რაც შეეხება აფხაზ მოსწავლეებს, მართალია მცირე ნაწილს, მაგრამ მათაც აქვთ სურვილი, ისწავლონ ქ. თბილისში, ქართულ უნივერსიტეტებში.

ფაქტია, მიმდინარე ეტაპზე, ოკუპირებული გალის რაიონის ომამდელ საზღვრებში ფუნქციონირებად სკოლებსა და სკოლამდელ საგანმანათლებლო, კულტურულ-აღმზრდელიობით დაწესებულებებში მშობლიურ ენაზე სწავლების შეზღუდ-

⁷ საქართველოს მთავრობის გადაწყვეტილება გამოწვეული იყო კორონავირუსის პანდემიით, რადგან ე. წ. გამშვები პუნქტები საოკუპაციო ხაზებზე დაიხურა.

ვისა და ქართველი მოსახლეობის უფლებების დარღვევის საკითხების საერთაშორისო დონეზე მნიშვნელოვანი აქტუალიზაცია და ვითარების გამოსწორება, საქართველოს ცენტრალური ხელისუფლების ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანეს ამოცანას წარმოადგენს.

გამოყენებული ლიტერატურა:

კახიშვილი (2021) კახიშვილი ნ., გალი აფხაზურ და რუსულ კულტურულ-საგანმანათლებლო პოლიტიკას შორის/DRI. 20 აპრილი, ხელმისაწვდომია: <https://netgazeti.ge/news/536612/>

რადიო თავისუფლება (09/16/2021) გალის სკოლებში ქართული ენის აკრძალვით განათლების სამინისტრო შემფოთებულია <https://www.radiotavisu-pleba.ge/a/31463079.html>

ფორმულა (09/14/2021) გალის სკოლებში მე-11 კლასის ჩათვლით ქართულ ენაზე სწავლა აკრძალა <https://formulanews.ge/News/56612>

რადიო თავისუფლება (09/11/2021) გალის რაიონში ქართულ ენაზე სწავლების სრულად აკრძალვას სახელმწიფო მინისტრის აპარატი გამოეხმაურა, ახალი ამბები, რადიო თავისუფლება <https://www.radiotavisupleba.ge/a/31459947.html>

ნადარაია (25/11/2019) ნადარაია. მთავარი ამოცანა გალელების აფხაზურ ეთნოკულტურულ და პოლიტიკურ სივრცეში ინტეგრაციაა, ხელმისაწვდომია: <https://civil.ge/ka/archives/329050>

Шевченко (2021) Шевченко Т., В Абхазии запретили грузинский язык - Кремль переводит школы на русский. 17 сентября 2021, ხელმისაწვდომია: https://www.dialog.ua/world/236473_1631883770

Котова, Парцвания (2021) Котова М., Парцвания С. Запрещен ли грузинский язык в школах Абхазии. Репортаж с обеих сторон конфликта. 03.11.2021. ხელმისაწვდომია: <https://jam-news.net/ru/запрещен-ли-грузинский-язык-в-школах-а/>

Шанава (2021) Шанава Д. Дети Гали: без права на родной язык. 17.09.2021. ხელმისაწვდომია: <https://sova.news/2021/09/17/deti-gali-bez-prava-na-rodnoj-yazyk/>

Новости-Грузия (2021/14/09) В Тбилиси возмущены решением запретить обучение на грузинском в Гальском районе. 14 сентября, 2021. ხელმისაწვდომია <https://www.newsgeorgia.ge/v-tbilisi-vozmushheny-resheniem-zapreti/>

Чарквиани (2018) Чарквиани Н., Тбилиси осуждает русификацию населения в Цхинвальском регионе и Абхазии. 07 Сентябрь 2018. ხელმისაწვდომია: <https://www.golosa-meriki.com/a/4561934.html>

Jakhaia (2021/16/09) Giorgi Jakhaia. В Гальском районе Абхазии детям окончательно запретили обучение в школах на грузинском языке. Сентябрь 16, 2021. ხელმისაწვდომია <https://www.newsgeorgia.ge/v-tbilisi-vozmushheny-resheniem-zapreti/>